

צערם של ישראל

שמות רבה א כז – ויצא אל אחיו וירא בסבלותם

"ויהי בימים ההם ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם" (שמות ב יא) ... שהיה רואה בסבלותם ובוכה ואומר: חבל לי עליכם! מי יתן מותי עליכם! שאין לך מלאכה קשה ממלאכת הטיט. והיה נותן כתפיו ומסייע לכל אחד ואחד מהם. ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר: ראה משוי גדול על קטן ומשוי קטן על גדול, ומשוי איש על אשה ומשוי אשה על איש, ומשוי זקן על בחור, ומשוי בחור על זקן. והיה מניח דרגון שלו והולך ומיישב להם סבלותיהם ועושה כאילו מסייע לפרעה.¹

אמר הקב"ה: אתה הנחת עסקיך והלכת לראות בצערן של ישראל ונהגת בהן מנהג אחים, אני מניח את העליונים ואת התחתונים ואדבר עמך. זהו שכתוב: "וירא ה' כי סר לראות" - ראה הקב"ה במשה שסר מעסקיו לראות בסבלותם, לפיכך: "ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה".²

שמות רבה ב ו – סר וזעף לראות בצערם של ישראל

"וירא משה אסורה נא ואראה" ... הפך פניו והביט, שנאמר: "וירא ה' כי סר לראות". כיון שהביט בו הקב"ה אמר: נאה זה לרעות את ישראל. א"ר יצחק: מהו כי סר לראות? אמר הקב"ה: סר וזעף הוא זה לראות בצערן של ישראל במצרים, לפיכך ראוי הוא להיות רועה עליהן. מיד: "ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה. ויאמר משה משה".³

שמות רבה פרשה ב סימן ה – הקב"ה שרוי בצער

... ואומר: "בכל צרתם לו צר" (ישעיה סג ט), א"ל הקב"ה למשה: אי אתה מרגיש שאני שרוי בצער כשם שישראל שרויים בצער? הוי יודע ממקום שאני מדבר עמך, מתוך הקוצים, כביכול אני שותף בצערך.⁴

מכילתא דרבי ישמעאל בא מסכתא דפסחא פרשה יד – השכינה משועבדת ונגאלת עם ישראל

וכן אתה מוצא כל זמן שישראל משועבדין כביכול שכינה משועבדת עמהם, שנאמר: "ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר" (שמות כד י). וכשנגאלו מה הוא אומר? "וכעצם השמים לטוהר".⁵ ונאמר:

¹ ראה דברינו [ויצא אל אחיו וירא בסבלותם](#) (ראה שם גם [נוסח באנגלית](#)) בפרשת שמות בהם עמדנו על העניין המופלא הזה, שמשה שגדל בבית המלוכה המצרי יוצא יום אחד מארמון המלכות ומגלה את אחיו היהודים הנאנקים תחת עבודת הפרך של מצרים. שם הזכרנו את שאלת אברבנאל בשמות ב יא: "אם משה רבנו עליו השלום גדלו בת מלך בבית המלכות והיה לה לבן, איך נאמר: ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם? כי מאין היה יודע משה שהיהודים האומללים היו אחיו? ואיך יצא מבית המלך להתחבר עם העבריים העסוקים בעבודת פרך, שכל אחד מהם אם יוכל יתרחק מחברתם לבל יראה ברעתם, כל שכן האיש משה שלא היה מהם ולא מהמונם?". תשובות שונות יש לשאלה זו ומכולן נראית התשובה הפשוטה הבאה: משה יצא לראות מה קורה מחוץ לארמון פרעה וכשראה את העברים הסובלים חש שהם אחיו. אי אפשר למחוק את הניצוץ היהודי. ראה גם דברינו [בתיא – בת פרעה](#), שם העלנו את ההשערה שאולי היא גילתה לו את מוצאו בשלב מסוים של התבגרותו.

² המדרש מקדים את הסנה אל תחילת ספר שמות. כבר בהיותו במצרים, בעת שיצא מבית פרעה לראות בסבלותם של אחיו, הובטח למשה שיזכה למראה הסנה בזכות ראייתו בצער ישראל במצרים. "סר לראות" של הסנה מתמוג עם הסר לראות בסבל אחיו. ואולי אין זו הבטחה אלא בטחון שזה האיש המתאים. ראיית הסבל של משה את אחיו במצרים סימנה את תפקידו בעתיד. אח"כ נטל משה הרבה מתחת ידם של בני ישראל, אבל כאן ראה את סבלם ולא הפנה את גבו. ראה דברינו [אסורה נא ואראה את המראה הגדול](#) הזה בפרשת שמות, שם הדגשנו את משה המקפיד על מלאכתו כרועה צאן יתרו, וזכה משם לרעות את עם ישראל.

³ אם המדרש הקודם מציין שראיית הסבל במצרים קבעה את מעמד הסנה, כאן מדגיש המדרש, שגם כאשר משה רחוק מאד בזמן ובמקום ממצרים ורועה את צאן יתרו במדבר (ארבעים שנה עפ"י מסורת המדרש, ספרי דברים פיסקא שנו), עדיין הוא סר וזעף ורואה בצערם של ישראל. ואע"פ כן, קשה היה לקב"ה לשכנע את משה לקחת על עצמו את השליחות. האם הצער הגדול ריפה את ידו וכדך את מוכנותו לשליחות? האם חש שמתחת לצער ולסבל מסתתרים השלמה עם עבודת, גלות ורפיון?

⁴ לא רק משה, הקב"ה עצמו כביכול סר לראות בצערם של ישראל ומתגלה למשה בדיבור מתוך שיח של קוצים. רבו המדרשים על הפסוק בישעיהו: "בכל צרתם לו צר" ועל הפסוק בתהלים צא: "עמו אנכי בצרה". נזכיר כאן ולהלן רק מעט מזעיר. ראה ספרי במדבר פרשת בהעלותך פיסקא פד: "וכן אתה מוצא כל זמן שישראל משועבדים, כביכול שכינה משועבדת עמהם, שנאמר: ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר (שמות כד י). וכן הוא אומר: בכל צרתם לו צר (ישעיה סג ט). אין לי אלא צרת ציבור, צרת יחיד מנין? ת"ל: יקראני ואענהו עמו אנכי בצרה (תהלים צא טו)". עוד באסתר רבה י א: "בלילה ההוא נדדה שנת המלך, נדדו שמים כסאו של מלך מלכי המלכים הקב"ה שראה את ישראל בצרה. וכי יש שינה לפני המקום? והלא כבר נאמר (תהלים קכ"א) הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל! אלא בזמן שישראל שרויין בצער ואומות העולם בשלוה. לכך נאמר (תהלים מד) עורה למה תישן ה' ". ראה מקור מדרש זה בשירת הלויים במקדש, תוספתא סוטה פרק יג הלכה ט: "מעוררין אלו הלויים שאומרים על הדוכן: עורה למה תישן ה'. אמר להן רבן יוחנן בן זכיי: וכי יש שינה לפניו, והלא כבר נאמר: הנה לא ינום ולא יישן? אלא כל זמן שישראל שרויין בצער ואומות העולם שרויין בשלוה כביכול עורה למה תישן".

⁵ שבשעה שנגאלו ישראל, היטהרו השמים, ראה פירוש רש"י על הפסוק: "וכעצם השמים לטוהר - משנגאלו, היה אור וחדווה לפניו". ראה דברינו [לבנת הספיר](#) בפרשת משפטים.

"בכל צרתם לו צר" (ישעיה סג ט).⁶ אין לי אלא צרת ציבור, צרת יחיד מנין? תלמוד לומר: "יקראני ואענהו עמו אנכי בצרה" (תהלים צא טו).⁷ ואומר: "ויקח אדני יוסף אותו", ואומר: "ויהי ה' את יוסף" (בראשית לט כ-כא),⁸ ואומר: "מפני עמך אשר פדית לך ממצרים גוי ואלהיו" (שמואל ב ז כג) ... ר' עקיבא אומר: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו, כביכול אמרו ישראל לפני הקב"ה: עצמך פדית.⁹ וכן את מוצא בכל מקום שגלו ישראל כביכול גלתה שכינה עמהם.¹⁰ גלו למצרים שכינה עמהם ... גלו לבבל שכינה עמהם ... גלו לאדום שכינה עמהם ... וכשעתידין לחזור כביכול שכינה חוזרת עמהן ... "אתי מלבנון כלה", כביכול אני ואת מלבנון גלינו - אני ואת מלבנון עולים.¹¹

שמות רבה פרשה ה סימן כב (סוף הפרשה) – אותם הנתונים תחת הבנין

"ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה והצל לא הצלת את עמך" (שמות ה כג) ... מהו: "והצל לא הצלת"? ר' ישמעאל אומר: והצל לא הצלת ודאי. ר' עקיבא אומר: יודע אני שאתה עתיד להצילם, אלא מה איכפת לך באותן הנתונים תחת הבנין! באותה שעה בקשה מדת הדין לפגוע במשה, וכיון שראה הקב"ה שבשביב ישראל הוא אומר לא פגעה בו מדת הדין.¹²

מסכת תענית דף יא עמוד א – הפורש מצער הציבור

תנו רבנן: בזמן שישראל שרויין בצער ופירש אחד מהן, באין שני מלאכי השרת שמלוין לו לאדם, ומניחין לו ידיהן על ראשו, ואומרים: פלוני זה שפירש מן הצבור - אל יראה בנחמת צבור.¹³

⁶ בפסוק יש קרי וכתוב. כתיב: "לא צר", וקרי: "לו צר". רד"ק ואבן עזרא בדומה למדרש נדרשים ל"לו" הוא הקב"ה. אבל רש"י שם מסביר את "לא" כך: "לא היצר להם כפי מעלליהם שהיו ראויין ללקות כי מלאך פניו הוא מיכאל שר הפנים ... הושיעם תמיד בשליחותו של מקום".

⁷ קטע זה במדרש מזכיר לנו את צרת היחיד! מטבע הדברים, אנחנו מתמקדים בימים אלה בצער הציבור הכללי, אבל אל לנו לשכוח שהציבור הוא אוסף של יחידים. בשכול, תמיד קיים צעד היחיד, או היחידים כמו משפחה וקרובים. גם בצער זה מצויה השכינה. ראה צרת היחיד במות נדב ואביהוא, מדרש תנחומא (בובר) פרשת אחרי מות סימן יג: "ב' פעמים כתיב: לפני ה': וימת נדב ואביהוא לפני ה' בהקריבם אש זרה לפני ה' (במדבר ג ד). למה ב' פעמים? אמר הקב"ה הוציאו את המת מלפני, שכן כתיב: קרבו שאו את אחיכם מאת פני הקודש (ויקרא י ד). כביכול כשישראל בצרה אף הוא עמהם, שכן כתיב: בכל צרתם לו צר (ישעיה סג ט). וכבר דרשו חכמים בדברים רבה פרשה ב כ שאדרבא: "כל צרה שהיא של יחיד - צרה, ושאינה של יחיד אינה צרה". כאשר הציבור משתתף עם היחיד בצרתו מוקל לו מאד. וזה אולי המקור לביטוי: צרת רבים - חצי נחמה.

⁸ שזו אכן צרת היחיד של יוסף שהיה מנותק ממשפחתו ולגמרי לבדו בארץ נכריה. ראה דברינו [ויהי ה' את יוסף](#) בפרשת וישב שם הצבענו על השימוש בשם אלוהות מול שם הו"ה בצי השני של ספר בראשית, בפרט בכל פרשת יוסף ואחיו (ויחודה ותמר).

⁹ ביטוי זה: "אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו" משמש במדרש לאמירה קשה שהדרשן אינו מעז לומר בשמו ונתלה על הפסוק. לאמר: הנה כבר המקרא אומר את הדברים הנועזים שלהלן, לא אני. וכבר הקדשנו [דף מיוחד לנושא זה](#) בדפים המיוחדים.

¹⁰ ראה כדוגמא נוספת הדרשה במדרש תהלים (בובר) מזמור יא, על הפסוק: "איך תאמרו לנפשי נודי ה' כצפור" כתוב "נודי" וקוראים: "נודי". "בשעה שגלו ישראל היו אומות העולם אומרים להגלותן ממקומן. אמרו: כנוד נדדו הרב ותלמידו, נודו כתיב נודי קרי, כלפי מעלה וכלפי מטה אמרו, כלפי מעלה כצפור נודדת מן קנה כן איש נודד ממקומו (משלי כז ח), ואין איש אלא הקב"ה, שנאמר ה' איש מלחמה (שמות טו ג)". ראה דברינו [כצפור נודדת](#) בפרשת שמיני. בלוח השנה שהתחדש בימינו, חלה פרשה זו בה מתו נדב ואביהוא ומשה אומר לאהרון: "בקרובי אקדש", בסמיכות לימי הזכרון של סוף חודש ניסן ותחילת חודש אייר.

¹¹ הקב"ה לא רק גולה עם עם ישראל ושותף לצערם, הוא כביכול גם נפדה איתם בעת שהם נגאלים. וכבר הארכנו לדון במוטיב זה בדברינו [אשר פדית גויים ואלוהיו](#) בפסח. ראה גם הדף [לי ולכם היא הגאולה](#) בפרשת בא. כאן, אנחנו עדיין בצער ובסבל.

¹² כל כך הזדהה משה עם צערם של ישראל, עד שנכנס כביכול לעימות עם הקב"ה, והטיח דברים כלפי מעלה. אך לא יכלה מידת הדין לפגוע במשה, לפי שכל מה שעשה ואמר היה מתוך הזדהות עם צערם של ישראל. "להודיעך שכל זמן שישראל בצער צדיקים מצטערים עמהם" (ויקרא רבה כח ו). וכבר הארכנו בדברי משה אלה בדברינו [אותם הנתונים תחת הבנין](#) בפרשת שמות. ראה גם דברינו [הטיחו דברים כלפי מעלה](#) בפרשת שלח לך, שם הבאנו רשימה של צדיקים שלא הססו "לבוא בחשבון" עם הקב"ה. בין כך ובין כך, בזכות השתתפות זו של משה בצערן של ישראל ביקש מהקב"ה להיכנס לארץ ולבטל את גזירת "כי לא תעבור את הירדן הזה". ראה דברים רבה יא י: "באותה שעה אמר משה לפני הקב"ה: רבש"ע, גלוי וידוע לפניך יגיעי וצערי שנצטערת על ישראל עד שיהיו מאמינים לשמך. כמה צער נצטערת עליהם במצות עד שקבעתי להן תורה ומצות. אמרתי: כשראיתי בצרתך, כך אראה בטובתך. ועכשיו שהגיע טובתך של ישראל אתה אומר לי לא תעבור את הירדן הזה?!". טענה זו של משה לא התקבלה וכבר הראינו בדברינו [כי לא תעבור את הירדן הזה](#) בפרשת ואתחנן שזו בדיוק הסיבה מדוע לא התקבלה בקשתו של משה. הזדהותו המוחלטת עם צערו של דור המדבר היא שהניחה אותו לצידם (משקיף מלמעלה מצד אחד על המדבר בו הם טמונים ומצד שני על הארץ אליה לא זכה לבוא) ורק לעתיד לבוא ייכנס משה לארץ איתם ביחד, שנאמר: "ויתא ראשי עם".

¹³ הרבה דברים נאמרו על פרישה מן הציבור, החל בדברי דרך ארץ של הלל במסכת אבות פרק ב משנה ד: "הלל אומר: אל תפרוש מן הצבור ואל תאמן בעצמך עד יום מותך ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו וכו'", דרך דברי מסכת שמחות פרק ב הלכה ח "כל הפורש מדרכי ציבור אין מתעסקין עמו לכל דבר", שהוא מעין נידוי גם לאחר המיתה. וכלה באמירה הקשה בתוספתא סנהדרין פרק יג הלכה ה: "... המינין והמשומדים והמסורות ואפיקורסין ושכפרו בתורה ושפורשין מדרכי ציבור ... וכל מי שחטא והחטיא את הרבים .. נינעלת בפניהם ונידונין בה לדורי דורות".

תניא אידך: בזמן שהצבור שרוי בצער אל יאמר אדם: אלך לביתי ואוכל ואשתה, ושלום עליך נפשי ... אלא: יצער אדם עם הצבור.¹⁴ שכן מצינו במשה רבינו שציער עצמו עם הצבור, שנאמר: "וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה" (שמות יז יב). וכי לא היה לו למשה כר אחד או כסת אחת לישב עליה? אלא כך אמר משה: הואיל וישראל שרויין בצער - אף אני אהיה עימהם בצער.¹⁵

וכל המצער עצמו עם הצבור - זוכה ורואה בנחמת צבור.¹⁶ ושמה יאמר אדם: מי מעיד בי? - אבני ביתו של אדם וקורות ביתו של אדם מעידים בו, שנאמר: "כִּי אֶבֶן מְקִיר תִּזְעַק וְכַפִּיס מְעַץ יִעֲנֶנָּה" (חבקוק ב יא). דבי רבי שילא אמרי: שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם הן מעידין עליו, שנאמר: "כי מלאכיו יצוה לך" (תהלים צא יא).¹⁷ רבי חידקא אומר: נשמתו של אדם היא מעידה עליו, שנאמר: "מִשְׁלֹכֶת חִיקָךְ שְׁמֵר פִּתְחֵי פִיךָ" (מיכה ז ה). ויש אומרים: אבריו של אדם מעידים בו, שנאמר: "אתם עדי נאם ה' " (ישעיהו מג ט).¹⁸

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח מסכתא דעמלק פרשה ב - בצרה ובשמחה

וכן אתה מוצא כל זמן שישראל בנס, כביכול הנס לפניו, שנאמר: "ה' נס"י".¹⁹ צרה לישראל - כאילו צרה לפניו, שנאמר: "בכל צרתם לו צר" (ישעיהו סג ט). שמחה לישראל - כאילו שמחה לפניו, שנאמר: "כי שמחתי בישועתך" (שמואל א ב א, תפילת חנה).²⁰

ספר הכוזרי מאמר ג אות יט - הכוח של עשייה משותפת²¹

... ומפני כן קבעו לנו שיתפלל היחיד תפילת הציבור, ושתהיה תפילתו בעוד שיוכל²² לא פחות מעשרה, כדי שישלים קצתם מה שיחסר בקצתם בשגגה או בפשיעה, ויסתדר מהכל תפילה שלמה בכוונה זכה. ותחול הברכה על הכל ויגיע לכל אחד מהיחידים חלקו ממנה. ... ומשל מי שהתפלל לצורך עצמו, כמשל מי שהשתדל

¹⁴ כך בצער של כלל הציבור, אך גם בצער של חלק מהציבור, כגון אסון בעיר מסוימת בלבד, ראה מדרש משנת רבי אליעזר פרשה טו ומרחיב את דברי המשנה בתענית פרק ג משנה ד, ואלה דבריו: "כל עיר שיש בה אחת מכל המכות הללו, אותה העיר מתענה ומתרעת. כל סביבותיה מתענות ולא מתריעות. ושאר כל ישראל הרוקנים מהן, לא מתעניין ולא מתריעין, אבל מבקשין רחמים על אחיהן ישראל השרויין בצער, כענין שנאמר בישעיהו: וְנִשְׁאַתְ תְּפִלָּה בְּעַד הַשְּׂאֲרִית הַנִּמְצָאָה (מלכים ב יט ד). ואם לא בקשו עליהן רחמים, הרי אלו חוטאין, כענין שנאמר בשמואל: גם אנכי חלילה לי מחטוא ליי מחדול להתפלל בעדכם".

¹⁵ ראה מקור דרשה זו במכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דעמלק פרשה א: "ויקחו אבן וישימו תחתיו, וכי לא היה לו למשה כר אחד או כסת אחת או קלוקרון אחד שניחו תחתיו? אלא אמר משה: הואיל וישראל שרויין בצער, אף אני אהיה עמהן בצער". וכן הוא במדרשים רבים נוספים, כגון מדרש אגדה (בובר) שמות פרק יז: "ויקחו אבן וישימו תחתיו וגו'. וכי לא היה למשה כר או כסת לישב עליו, אלא אמר משה: כל זמן שישראל בצער, אף אני אהיה בצער. מכאן שלא יפרוש אדם מן הצבור". משה הוא המנהיג שתחילתו ב"ויצא אל אחיו וירא בסבלותם" ופשיטא שיהיה עם עם ישראל בצער ופשיטא שלא יפרוש מן הציבור. אז מה כאן החידוש? מה הלקח ממשה? השוואת התנאים של כל המשתתפים במלחמה והפגנת צניעות? ללוחמים למטה כלל לא משנה אם משה יושב על כרית, כסת או כסא נח. אבל למשה זה משנה. כמנהיג וכאחד מן העם הוא מבקש לחוות גם את הקשיים הפיסיים, להיות בצער ממשי ולא רק בהזדהות ובתפילה. ראה דברי אוריה לדוד בשמואל ב פרק יא פסוק יא: "הָאָרוֹן וַיִּשְׁרָאֵל וַיְהוֹדָה יִשְׁבִּים בְּסָפוֹת וְאֲדָנִי יוֹאֵב וְעֶבְדֵי אֲדָנִי עַל פְּנֵי הַשָּׂדֶה חָנִים וְאֲנִי אָבוֹא אֶל בֵּיתִי לְאָכַל וּלְשִׁתוֹת?".

¹⁶ אם צרת הרבים היא חצי נחמה, נחמת הרבים היא נחמה שלימה. אבל רק מי שמשותף עצמו בצרת הציבור, גם בצרת היחיד שאחרים באים להשתתף איתו בצערו (הערה 7 לעיל), זוכה נחמה שלימה זו.

¹⁷ הם שני המלאכים שגם מלווים את האדם בדרכו בערב שבת מבית הכנסת לביתו ובחונים היאך ערוך שולחנו ומוצעת מיטתו. ראה גמרא שבת קיט ע"ב. השבת היא אולי המבחן הקשה ביותר למי ששרוי בצרה או באבל. ההלכה קובעת שאין צער ואין אבלות בשבת וגם אין מנמים בשבת, אבל הלב דואב וכואב. זו אולי המשימה הקשה ביותר של חבריו של האדם הנתון בצער או באבל, להביע את השתתפותם והזדהותם עם העובר עליו, גם או אולי בפרט, בשבת ובחגים.

¹⁸ הסמך מהפסוק בישעיהו: "ואתם עדי" שהם איבריו של האדם, לא ברור. גם מקריאת הפסוק במלואו שם: "אַתֶּם עֲדֵי נְאֻם ה' וְעֶבְדֵי אֲשֶׁר בְּחַרְתִּי לְמַעַן תִּדְעוּ וְתִאֲמְנוּ לִי וְתִבְיֵנוּ כִּי אֲנִי הוּא לְפָנַי לֹא נוֹצֵר אֶל וְאֶחָדִי לֹא יִהְיֶה" והפסוקים שלפניו ואחריו, לא ברור מה הקשר לאיברי האדם. גם מפירוש רש"י שם שאומר שזה "לשון רבים", לא מצאנו מזור. מה גם שבפסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פיסקא יב - בחדש השלישי מצויה דרש יפה על פסוק זה: "ואתם עדיי נאם" ו"י ואני אל. תני ר' שמעון בן יוחי: אם אתם עדי נאם ה', אני אל, ואם אין אתם עדיי כביכול אין אני ה'". ראה פירוש מהרש"א על הדף, אולי שם יש תשובה.

¹⁹ נס"י כאן הוא במשמעות תשועה והצלה ועומד כנגד הצרה שלהלן. אבל אפשר גם שהכוונה גם לנס במשמעות של דבר גבוה ובוולט. ראה תהלים ס ו: "נִתְּתָה לִירְאָיִךְ נֶס לְהִתְנַסֵּס מִפְּנֵי קִשְׁט סֶלָה". ובאמת, שני ה"נס" מקורם אחד.

²⁰ וכן הוא בדומה בצער החורבן וכמאמר חכמים בגמרא תענית דף ל עמוד ב: "כל העושה מלאכה בתשעה באב ואינו מתאבל על ירושלים - אינו רואה בשמחה, שנאמר: שמחו את ירושלים וגילו בה כל אוהביה, שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה (ישעיהו סו י). מכאן אמרו: כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחה, ושאינו מתאבל על ירושלים - אינו רואה בשמחה". וכן הוא כאן, מי שמשותף בצערם של ישראל זוכה גם לראות בשמחתם ותשועתם. ומי שלא רואה זה, גם לא רואה זה. ראה דברינו [תפילת תנח](#) בראש השנה.

²¹ לאחר שבסוף הקטע הקודם, משבח החכם את התפילה בקהל שהיא נענית, מקשה עליו הכוזרי: "ולמה זה? הלא שיתיחד האדם יותר טוב ותהיה נפשו זכה ומחשבתו פנויה יותר". על כך באים הדברים שלהלן.

²² שיכיל

לחזק את ביתו לבדו ולא רצה להיכנס²³ עם אנשי המדינה בהיעזרם על חיזוק חומותם. הוא מוציא הרבה ועומד על הסכנה. ואשר יכנס במה שנכנסים בו הציבור, מוציא מעט ועומד בבטחה. כי מה שמקצר ממנו אחד משלימו אחר, ותקום המדינה בתכלית מה שיש ביכולת, ויהיו אנשיה מגיעים כולם אל ברכתה בהוצאה מועטת עם הדין וההסכמה.²⁴

שנזכה לנחמה

מחלקי המים

²³ להשתתף.

²⁴ היינו בהסכמות משותפות. מהשתתפות בצער ובשמחה נבוא להשתתפות ושותפות בבנייה ובעשייה. משואה לתקומה ומגלות למדינה והכל רק ביחד. ומעניין מאד איך שולבה כאן המילה "מדינה". ובאשר למשל של החבר, כבר אמרו מי שאמרו שאף פעם המשל לא דומה לגמרי לנמשל, ונראה שמה שנכון בבניין ובעשייה, לא בהכרח נכון לתפילה, ויש ערך רב גם לתפילת היחיד "צקון לחש" וצודק גם הכוזרי. והיו גדולי ישראל שהעדיפו לעתים ולא רק לעתים, את תפילת היחיד. אך יש לשים לב שגם את זו תקנו חכמים שתאמר בלשון רבים: "חננו, השיבנו, רפאנו, בך עלינו" ועוד.